

DÜNYA SAVAŞLARI VE BÜYÜK BUHRAN ARASINDAKİ ETKİLEŞİMİN EKONOMİ POLİTİĞİ

İbrahim BAKIRTAŞ*
Ali TEKİNŞEN**

ÖZET

Bu çalışmada iktisat ve siyaset tarihinde "Felaket Çağı" olarak nitelendirilen 1918-1945 döneminin ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan dünya denge oluşumları ve merkez kaymaları incelenmektedir. Bu çalışma dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölüm giriştir. İkinci kısımda, 1918'den 1929'a kadar geçen dönemde Büyük Buhran ve oluşan denge değişimleri üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde 1929-1939 arasında ekonomik, politik ve sosyal açıdan dünya ekonomik krizinin etkileri ve İkinci Dünya savaşı'na giden sürece bu dönemin etkileri incelenecektir. Son bölümde ise çalışma özetlenmektedir.

Anahtar Kelimeler:

ABSTRACT

In this paper world forces-balance formations and centre shifts are examined from the economic, politic and social vision in the period of 1918-1945, which is called as Catastrophe Age in the both economy and politics history. The paper is formed by four parts. The first part is part on introduction. In the second part, it will be dwelled on the period from 1918 to 1929 Great Crisis and the balances which was formed. In the third part, the effects of the World Economic Crisis between 1929 and 1939 from the economic, politic and social vision and the formation of the economic and politic balances 1939-1944 after Great Crisis and the reasons of the second World War will be examined. In the last part, the paper is summerized.

Keywords:

1. GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı, tüm dünya ulusları için, bu dönemin sadece ekonomi ve uygarlık açısından geçici olduğu varsayıldığında, savaş sonrası dönemde dünya ekonomisinin savaş yıkıntıları ve yaraları sarıldıktan sonra tekrar eski ivmesine döneceği ve bu noktadan gelişme trendine devam edeceği beklenebilirdi. Ancak belirtilen varsayım ve sonuçları gerçekleşmedi. Aksine bu dönem İkinci Dünya Savaşı'nın alt yapısını oluşturacak siyasi ve sosyal gelişmelerin olduğu bir dönemdi. Bu dönemdeki ekonomik gelişmelerin (özellikle Avrupa, Kuzey Amerika ve Doğu Bloku Ülkelerinde) savaş ekonomisi ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bu nedenledir ki, iki savaş arası dönem ve özellikle 1929 Buhranı 20. yüzyıla yön verecek gelişmeleri bünyesinde barındırmaktadır.

Kennedy (1991), Foreman-Peck (1983) ve Kaldor (1945-1946) gibi bazı siyaset bilimci ve iktisatçılar, savaşlar arası dönemde sözü edilen ekonomik krizin olmaması durumunda 20. yüzyılı etkileyen bir Hitler'in bir Roosevelt'in

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

** Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

kesinlikle olmayacağını ileri sürmektedirler. Hatta Sovyet Sisteminin ciddi bir ekonomik rakip ve dünya kapitalizmine bir alternatif olarak görülmeyeceğini de görüşlerine eklemektedir. 1929 Büyük Buhran'ın yarattığı sonuçlar tüm dünya için bir felaket olmuştur. Bu nedenlerdir ki, 20. yüzyılın ikinci yarısının ekonomik, siyasi ve sosyal gelişmelerini anlayabilmek için, ekonomi literatüründe önemli bir yeri olan iki savaş arası dönemdeki ekonomik krizin iyi kavranılması gerekmektedir.

2. 1918-1929 EKONOMİK - SİYASİ VE SOSYAL DENGE DEĞİŞİMLERİNİN KONJONKTÜREL ANALİZİ VE YENİ OLUŞUMLAR

Birinci Dünya Savaşı eski dünyanın, esas olarak Avrupa'nın, sanayi ve kültür merkezlerini tahrip etmiştir. Savaş sonrası dönemde savaş öncesine göre önemli sayılabilecek bir takım değişimler olmuştur. Savaş sonrası dönemde XIX. yüzyılın burjuva uygarlığının büyük bir yara aldığı, milliyetçilik akımlarının Meksika'dan Çin'e, Türkiye'den Rusya'ya geniş bir alanda etkisini göstermeye başladığı, bağımsızlık ve sömürgecilikten kurtulma hareketlerinin kuzeyden güneye batıdan doğuya tüm dünya ülkelerine yayıldığı görülmüştür. Bu sosyal ve siyasi gelişmelerin yanında, Birinci Dünya Savaşı, özellikle de kişisel olmayan piyasa işlemlerinin etkin olduğu bölgelerde, dünya çapında büyük bir ekonomik çöküşe neden olan gelişmelerin tetikleyicisi olmuştur (Hobsbawm,1996:106).

Eski dünyayı büyük ölçüde etkileyen savaş sonrası bu gelişmeler karşısında daha şanslı olduğu düşünülebilecek olan Amerika Birleşik Devletleri bile, bu ekonomik krizden kurtulamamış, hatta bu gelişmelerin merkezi olmuştur. Kısaca, iki dünya savaşı arasındaki dönemde dünya ekonomisinin büyük bir çöküş yaşandığı gözlenmiştir (Edge ve Lintner,1996:355). Savaşı izleyen yıllarda başlayan durgunluk beraberinde kriz ve belirsizlik ortamı meydana getirmiştir. Ancak krizin nasıl giderileceği konusunda kimsenin sistematik bir bilgi ve açıklaması yoktu. Çünkü klasik iktisadın en önemli gücü olan *görünmez el* ekonomiyi dengeye getirememiş Say'ın “Her arz kendi talebini yaratır” temel felsefesi geçerliliğini yitirmiştir.

Piyasa mekanizmasındaki bu tıkanıklık, kapitalist bir ekonomide değişkenler arası ilişkiler ve değişkenlerin işleyişlerinin pürüzsüz olmadığını göstermiştir. 1929 öncesi dönemde bu duruma ilişkin bir takım kestirimler olmasına, hatta bu pürüzlere bağlı olarak meydana gelen dalgaların yüksekliği ve uzunluğu gelişen dünya ekonomilerinin bütünleyici parçaları tanımlanmış olmasına rağmen yaşanan durgunluk bir felaketle noktalanmıştır. İş çevreleri ve iktisatçılar ekonomik dalgalanmalarına, yani ekonomide ısınma ve çöküş dönemlerine XIX. yüzyıldan beri alışık olması nedeniyle bu sorunun kendi dinamiklerine bağlı olarak giderileceğini düşünmekteydiler (Hobsbawm,1996:106-107). Çünkü, geçmiş yüzyıllarda bu tip dalgalanmalar belli periyotlarla çeşitli şekillerde ortaya çıkmış ve görünmez el tarafından tekrar dengeye gelmiştir (Stewart, 1980:32).

XIX. yüzyılın sonunda bu belli periyotların uzunlukları ilk kez dikkat çekmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak araştırmacılar, geçmiş dönemlerde görülmedik bir kriz durumunun gelecekte oluşabilme olasılıkları üzerinde

Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politığı

çalışmaya başlamışlardır. Nitekim 1850'den 1870'lerin başına kadar geçen dönemde, daha önce hiç görülmemiş bir küresel ısınmayı, yirmi yıla yakın bir süre ekonomik belirsizlik izlemiş ve ardından da bu dönemin tersine dünya ekonomilerinde bariz bir şekilde ilerleme görülmüştü. Bu gelişmelere ilişkin olarak, Rus iktisatçı N.D. Kondratiyev uzun dalga boylarını inceleyen bir model geliştirmiş, ancak bu açıklamaları o dönemde pek dikkate alınmamış, hatta bazı istatistikçiler bu uzun dalgaların varlığını bile reddetmiştir.

Büyük Buhran öncesinde uzun, orta ve kısa dalgalanmalar -çiftçilerin hava koşullarındaki iniş çıkışları kabul etmeleri gibi- iş çevreleri ve iktisatçılar tarafından kabul edilmekteydi. Çünkü, bu dalgaların fırsatlar ve sorunlar yaratabileceği bireylerin ve firmaların refahına ya da iflasına yol açabileceği kabul edilmekteydi. Ancak, Karl Marx gibi sosyalistler bu dalgalanmaların kapitalizmin bir sonucu olduğunu ve bunların sonunda altından çıkılamayacak iç çelişkiler doğuracağını ve böyle bir sürecin ekonomik sistemin varlığını da tehdit edeceğini ileri sürmekteydi. Sosyalistlerin bu beklentileri, o dönem itibarıyla içinde bulunulan genel dünya düzeninin içine girmeye başladığı belirsizlik ve risklere dayanmaktaydı (Stewart,1980:25).

2.1. Birinci Dünya Savaşı Sonunda Dünya Ekonomisinin Büyüme Eğilimi ve Büyük Buhran

Dünya ekonomisi, 1850'lerden sonraki elli-altmış yıllık dönemde, dalgalanmalara bağlı çöküntülerin bir sonucu olarak ani ve kısa süreli krizler dışında Birinci Dünya Savaşı'na kadar büyümeye devam etmiştir. Nitekim, 1876 Sanayi Devrimi'nden itibaren dünya ekonomi tarihi teknolojik ilerleme, sürekli ama dengesiz ekonomik büyümenin ve giderek artan küreselleşmenin tarihi oldu. Bu gelişmeler dünya çapında işbölümünün giderek yayılmasına ve karmaşık boyutlara ulaşmasına neden oldu. Teknik ilerleme, dünya savaşları çağını hem dönüştürerek hem de bu dönüşümün etrafında dönerek felaketler çağı olarak belirtilen 1914 ve 1945 arasında ekonomik, sosyal ve siyasi alanda dünya dengesini sarsmıştır.

1929-1936 yılları arasında Büyük Kriz'in en üst noktaya varacak şekilde bir felaket olmasına karşılık, bu dönemde dünya ortalaması dikkate alındığında ekonomik büyüme durmadı, sadece yavaşladı. Belirtilen dönem itibarıyla, zamanın en büyük ve zengin ekonomisi olan ABD'de 1913 ile 1938 arasında GSMH'nın kişi başına büyüme hızı ılımlı bir düzeydeydi (Hobsbawm, 1998:108). Diğer alanlarda da olduğu gibi, uluslararası ticaret başta olmak üzere, küreselleşme yönündeki hareketlilikte iki savaş arası dönemde büyük bir yavaşlama meydana geldi (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mundell, 1981). Bilindiği üzere, savaş öncesi yıllar tarihte bilinen büyük göç dönemlerinden biri olmuştur. Bu hareketlenme savaşların ya da siyasal sınırlamaların yol açtığı kesintilerle, savaş sonrası dönemde geriledi (Hirst ve Thompson, 1998:5). 1914'ten önceki son on beş yıl içinde yaklaşık 15 milyon kişi Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşmek amacıyla göç etmiştir. Savaş döneminde bu rakam 5 milyona gerilemiştir. Kıta Avrupa'sından daha çok Latin Amerika'ya yapılan göç, 1911-1920 arası dönemde 1.750.000'den 250.000'in altına düştü. İktisat tarihçileri

bunun nedenini savaş ekonomisine paralel olarak artan kamu harcamaları ve istihdam düzeyindeki artışa bağlamışlardır.

Tablo 1. Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Borç Verdiği Ülkeler ve Geri Ödemeleri (Milyon Dolar)

Borçlular	Anapara	Faiz	Toplam Borç	Geri Ödeme Tarihi
Avusturya	24	1	25	1930 (Mayıs)
Belçika	377	41	418	1945 (Ağustos)
Çekoslovakya	92	23	115	1925 (Ekim)
Estonya	12	2	14	1925 (Ekim)
Finlandiya	8	1	9	1923 (Mayıs)
Fransa	3 341	684	4 025	1926 (Nisan)
İngiltere	4 075	525	4 600	1923 (Haziran)
Yunanistan	15	3	18	1929 (Mayıs)
Macaristan	2	-	2	1924 (Nisan)
İtalya	1 648	394	2 042	1925 (Kasım)
Yugoslavya	51	12	63	1926 (Mayıs)
Letonya	5	1	6	1925 (Eylül)
Litvanya	5	1	6	1924 (Eylül)
Polonya	160	19	179	1924 (Kasım)
Romanya	36	8	42	1925 (Aralık)
Toplam	9 851	1 715	11 563	

Kaynak: Sönmez, 1998: 74

Bu gelişmelere paralel olarak dünya ticareti Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında krizin yarattığı bunalımın ardından savaş öncesi düzeye çıktıysa da, 1929'daki Büyük Kriz sırasında bu oran düşmüş ve bir daha 1913 yılının dünya ticaret hacminin üzerine ancak felaket çağının bitimi olan 1948'den sonra yükselebilmiştir (Rostow, 1978:669). Gerek iş çevreleri gerekse hükümetler, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı geçici kesintilerden sonra dünya ekonomisinin 1914 öncesi mutlu günlere döneceğini beklemiştir. Gerçekten de, bu dönemde hem iş dünyası hem de hükümetler ücret artışlarını ve çalışma sürelerini kendi menfaatleri doğrultusunda biçimlendiren ve bunların sonucu olarak da maliyetleri yükselten güçlü bir emek piyasası ve sendikalardan rahatsız olmuş olsalar da bu konuda çok da tepki göstermemişlerdir. Çünkü onlar devrim ve iç savaşlarla kesintiye uğramış ülkelerde savaş sonrası dönemde ekonomik genişleme beklemeye başlamışlardır (Albertini, 1983:97). Ancak, yeni koşullara uyum sağlamanın beklenilenden daha zor olduğu görülmüş ve belirtilen bu fiyat ve ekonomik genişlemeler 1920'lerde büyük bir çöküşe doğru adım adım ilerlemişlerdir. Bu durum iş gücünün zayıflamasına neden olmuştur. Bu dönemde İngiltere'deki işsizlik % 10'un üzerine çıkmış ve sendikalar 1932'lere kadar geçen 12 yıllık sürede üyelerinin yarısını kaybetmiştir. Böylece işgücü piyasasındaki denge işverenlerin lehine bozulmuş ve refah düzeyinde azalma meydana gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na taraf olan ülkeler, özellikle de kendi topraklarında savaşanlar ekonomik ve mali açıdan yıpranırken, savaşta

Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası

tarafsızlığını koruyan İskandinav ülkeleri, Hollanda ve İsviçre, savaşı da fırsat bilerek zenginliklerini artırmışlardır. Ancak, bu fırsattan en çok Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Latin Amerika ülkeleri yararlanmıştır. Mali ve ekonomik açıdan, savaş sonrasında özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ticaret fazlalarının arttığı ve dünya altın stokunun önemli kısmını elde ettiği görülmektedir. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri savaş sonrası ülkelerin yeniden yapılandırılmasında her ülkenin başvurduğu bir ülke haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı Amerika Birleşik Devletleri'ni dünyanın en büyük gücü haline getirmekle kalmamış, aynı zamanda tüm dünyanın en alacaklı ülkesi konumuna da getirmiştir. Tablo 1'de, Amerika'nın alacaklı ülke olması ve kimlerden alacaklı olduğu gösterilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın taraflar arasında yarattığı bu dengesizlik, özellikle savaşı kendi topraklarında yaşayan ve kaybeden uluslar savaşın sarstığı ekonomilerinin mali yapı ve altın standardının korunduğu sağlam ve istikrarlı para politikalarına dönme çabası içine itmiştir. 1922 ve 1926 arasında bu çabaların karşılığında uluslar belli ölçülerde başarılı olmuşlar da, Almanya'dan Sovyet Rusya'ya kadar uzanan kuşakta, parasal sistemde büyük ölçüde çöküş yaşanmıştır. Bunun en marjinal örneği, 1923 'de Alman para biriminin 1913'deki değerinin milyarda birine inmesidir. Diğer bir ifadeyle Alman para biriminin pratikteki değeri sıfıra inmiştir (Foremanpeck. 1983:229). Özetle, özel tasarruflar iş dünyası için neredeyse tam bir sermaye boşluğu yaratmıştır. Bu gelişmeler, İkinci Dünya Savaşı'nın dolaylı *bir* nedeni olarak gösterilen Alman ekonomisinin dış borçlara olan bağımlılığını artırmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, Alman ekonomisi son derece kırılgan hale getirmiştir (Carr, 1973: 134). Tablo 2'de Almanya'nın savaş tazminatı ve borç ödemeleri, ülkenin içine girdiği borç sarmalını göstermeye yardımcı olurken, aynı zamanda savaşta toplamda ABD'nin bu savaştan ne kadar karlı çıktığı da görülmektedir. Parasal anlamda özel tasarruflar düşük düzeyde olsa da Almanya'ya göre bu dönem için Rusya'nın durumunun nispi olarak daha iyi olduğu gözlenmiştir.

1922'lere kadar maliye ve para politikalarını kontrol etmede hükümetlerin dünya konjonktürüne ayak uyduramaması ve dışsal şokların, bu politikalar yapılsa bile uygulanmasını sınırlandırmasına paralel olarak, özellikle yaşanan büyük enflasyonist baskılar için hükümetlerin sıkı para politikaları uygulaması ve para birimini değiştirme kararı sona ermiştir. Ancak bu gelişme, o dönem için, Almanya'da sabit gelir ve tasarruflarla yaşayan halkın da sonu olmuştur. Dış şoklar ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda oluşan dış borç ve savaş tazminatları, Orta Avrupa'yı Faşizme hazırlamıştır. 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı'nın ardından savaş psikolojisi 1924'te yatışmış ve dengeler savaş öncesi döneme dönme eğilimine girmişti. Bu dönemde küresel büyümeye dönüş denebilecek gelişmeler de olmuştu. Ancak, 1924'ten itibaren 1929'a kadar geçen süreçte ekonomik göstergeler de tekrar bir sapma yaşanmaya başlamış, bu yıllar arasında Kuzey Amerika'da yer alan çiftlikler de dahil olmak üzere, bazı hammadde ve gıda maddelerinin fiyatları kısa bir iyileşmenin ardından tekrar gerilemeye başlamıştır. Ücret ve fiyatlardaki bu gerileme, Batı Avrupa'nın büyük kısmında işsizlik oranında sürekli ve önemli artışlara neden olmuştur. Her iki

göstergeden hareket edildiğinde ekonomide ciddi bir zayıflama olduğu görülmektedir. Bu gelişmelere paralel bir sonuç olarak temel ürünlerin fiyatları, talebin üretime ayak uyduramaması nedeniyle yavaş yavaş düşmeye başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda dünya ekonomisi birkaç yıl içinde tekrar problemlerle karşı karşıya kaldı. Komünist Enternasyonel ekonomik ısınmanın zirvesinde yeni bir ekonomik krizi önceden görmüştü ve bu gelişmenin yeni değişimlere yol açacağını ileri sürmüştü. Ancak, kimse 29 Ekim 1929'da New York Borsası'nın çökmesiyle başlayan krizin bu denli derin ve evrensel olacağını beklememişti (Galbraith, 1975:43-44).

Tablo 2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Savaş Tazminatları ve Borç Ödemeleri (Milyon)

Tazminat Ödenen ve Savaş Alacaklısı Ülkeler	Almanya'nın Ülkelere Göre Tazminat Düzeyleri	Almanya'dan Savaş Alacakları	Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'tan Savaş Alacakları	Toplam Borçlar	Savaş Borcu Ödemeleri
ABD	16 700	433 400		451 100	
İngiltere	121 000	71 300	200	192 500	326 200
Fransa	273 000	500	200	272 700	109 400
İtalya	58 700	100	1 400	60 200	31 300
Belçika	126 200		100	126 300	7 200
Yugoslavya	34 200		2 300	36 500	1 500
Yunanistan	21 000		10 000	31 000	1 700
Romanya	5 600		200	5 800	1 800

Kaynak: Sönmez; 1998:70

Meydana gelen kriz bir anda kapitalist dünya ekonomisini çöküşün eşiğine getirdi. Bu risk ve belirsizlik ortamında, ekonomik göstergelerdeki aşağıya doğru hareket diğer göstergelerdeki sapmayı güçlendirerek dünya ekonomisini tam bir - kısır döngüye sürükledi.

3. 1929-1944 ARASI DÖNEMDE BÜYÜK BUHRAN VE BUHRAN'IN DÜNYA DENGELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

3.1. 1929- 1936 Döneminde Ulusal Bunalımlar ve Beklentiler

1929 yılını izleyen yıllarda, sanayileşmiş dünyayı baştan başa kapsayan uluslararası sermayenin büyük ve dikkat çekecek bir payının Almanya'ya kaydığı gözlenmiştir. Öyle ki, 1928 yılında dünya sermaye ithalatının yarısını tek başına Almanya yapmıştır. Bu gelişmeler o dönem için Almanya'nın 20 ile 30 trilyon mark borçlanmasına neden olmuş, ancak bu borç düzeyi 1929 krizinde Alman ekonomisini kırılgan bir hale getirmiştir.

Nitekim, 1929-1936 yılları arasında iki güçlü ekonomi (Amerika ve Almanya) resesyona girmiş ve bu durum dünya üretim düzeyinin azalmasına neden olmuştur. Bu dönemde özellikle, temel malların üretiminde bir kriz meydana gelmiş ve bu gelişme 1931 Milletler Cemiyeti tarafından hazırlanan listelerde yer

Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası

alan, dış ticareti birkaç temel mala bağlı olan ülkeleri (Bu ülkeler; Arjantin, Avustralya, Kolombiya, Balkan Ülkeleri, Bolivya, Brezilya, Malaya, Hindistan, Kanada, Şili, Küba, Mısır, Ekvator, Finlandiya, Macaristan, Meksika, Endonezya, Yeni Zelanda, Paraguay, Peru, Uruguay ve Venezuela) de krize sokmuştur. Özetle, 1929'da başlayan ulusal ve uluslararası bu gelişmeler, **depresyona** kelimenin tam anlamıyla bir kimlik kazandırmıştır.

Büyük Buhran, sanayileşmiş ülkelerde yaşayan insanların büyük kısmı için kitlesel işsizliğe neden olurken, ilgili ülkelerde alınacak siyasi ve ekonomik kararlar üzerinde büyük ve yaralayıcı etkiler meydana getirmiştir. Çünkü, işsizlik yardımı da dahil sosyal güvenlik sisteminin, özellikle de uzun dönemli işsizlik için, yeterli olmadığı görülmüştür. Büyük Buhran'ın yol açtığı felaket ve belirsizlik duygusunun iş çevreleri ve politikacılar arasında yaygınlık kazanması, krizin şiddetini daha da arttırmıştır.

Krizin daha büyük boyutlara ulaşmasını engelleyen ise, bu dönem itibarıyla halkın iş çevreleri ve politikacılara nazaran daha olumlu beklentilere sahip olmasıdır. Şöyle ki, kitlesel işsizlik ve tarım ürünü fiyatlarındaki düşüş politikacıların ve iş çevrelerinin krizin atlatılmasına ilişkin beklentilerini yok etmiş ve aynı dönemde kitle diye tanımlanan yoksul insanlar kendi ihtiyaçlarının karşılanacağı konusundaki umutlarını bu dönemde bile kaybetmemişlerdir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Davis, 1975).

3.2. Kriz Dönemi Boyunca Uluslararası Ticaretin Genel Görünümü

Kriz döneminin başları olarak nitelendirilebilecek olan, 1929-1932 arasında dünya ticareti, krizin yarattığı olumsuz gelişmelere bağlı olarak, bu dönemde %60 düzeyinde gerilemiştir. Çünkü, devletler kendi ulusal piyasalarını ve paralarını dünya ekonomisindeki belirsizlik ve olumsuz akımlardan korumak için giderek yükselen engeller uygulamaya başlamış ve korumacılık anlayışı tekrar ekonomileri içe kapalı hale getirmiştir (Flora, 1983:461). Bu gelişmeler, dünya refahının artırılması için daha önce gerekliliğine inanılan çok taraflı ticaret sisteminin aksamasına neden olmuştur (Conklin, 1995:401). Örneğin, kriz yılları olan 1931-1936 yılları arasında bir takım (1931-1932 arasında İngiltere, Britanya, Kanada, İskandinavya, ABD; 1936'da Belçika, Hollanda, Fransa) ülkeler uluslararası sabit kurun temeli olarak görülen altın standardını terk etmiştir (Foreman-Peck, 1983:216). Benzer şekilde 1931' de İngiltere neredeyse sembolü olarak kabul edilebilecek olan, 1840'lardan beri uyguladığı İngiliz Ekonomi kimliğini ve Amerika'da Amerikan siyasal kimliğinin merkezini oluşturan serbest ticareti bu dönemde terk etmiştir (Stewart, 1980:60-64). Bu dönemde, hükümetler artık sadece yabancı rekabete karşı gümrük tarifelerini korumakla kalmamış, daha önce uyguladıkları tarifeleri daha da arttırmışlardır (Thurow, 1995: 26). Uluslararası ticaret alanında bu gelişmeler olmakla birlikte, bu dönemde Batılı Ülkeler ulusal sınırları içinde aldıkları devlet politikalarında toplumsal düzenlemelerden daha çok, dönemin bir gereği olarak ekonomik düzenlemelere öncelik vermeye başlamışlardır. Ayrıca, depresyon döneminde tarımsal ürünlerin fiyatları güvence altına alınarak, tarım bu dönemde desteklenmiştir. Bu uygulamalar günümüzde uygulanan "Ortak Tarım

Politikaları'na" ilişkin olarak ileri sürülen garip paradoksların da temelini oluşturmaktadır.

3.3. Savaş Ekonomisinin İktisat Teorisi ve Politikalarına Etkisi

1920'lerin sonu ve 1930'ların başındaki klasik iktisadi düşünceye göre, muhafazakar bir maliye politikası resesyona karşı uygulanacak en uygun önlemdir. Nitekim Amerika'da 1932 seçimlerinde hem demokrat hem de cumhuriyetçi adaylar, denk bütçe propagandası altında kampanyalarını yürütmüşler ve para politikalarında ise, gevşek bir para politikasının uygulanması düşüncesini benimsenmişlerdir. Ancak bu iktisat politikası bileşeni o dönem için uygun görülmemiş olsa da, böyle bir uygulama ekonomik faaliyetler üzerinde şiddetli bir duraklamanın yaşandığı bir ortamda, tek başına pek bir işe yaramamıştır. 1930'ların sonuna doğru bu düşünce değişmeye başlamıştır. Tam olarak bu değişimin bir nedeni olmasa bile en önemli arızalarından biri Keynes'in 1936 yılında yayınlanan ve o dönem için iktisadi düşünce alanında olay yaratan ve devrim olarak nitelendirilen, aynı zamanda daha sonraki dönemlerde iktisatçıları önemli ölçüde etkileyecek olan "*General Theory of Employment, Interest and Money*" isimli kitabıdır (Sweezy,1983 :7).

Keynes'in çalışmasını sunduğu döneme bakıldığında, gerek söylemin gerekse oluşturulan teorinin önemi daha iyi anlaşılacaktır. 1929'da başlayan Büyük Buhran 1932 yılına gelindiğinde içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bu gelişme entelektüellerin, eylemcilerin ve sıradan yurttaşları yaşadıkları dünyada bazı şeylerin yanlış gittiği konusunda düşünmeye başlamıştır. Yaşanılan krizin kurallarına uygun biçimde yürütülmüş olsa bile, sorunun serbest piyasa ekonomisi tarafından çözülemeyeceğini düşünmeye başlamışlardır. Çünkü, ekonominin kendi kendine dengeye geleceğini ileri süren iktisatçıların, deflasyonist politikalarla altın standardını koruma, mali ortodoksiye sarılma, bütçeyi dengeleme, maliyetleri kısıtlamak şeklindeki görüşleri ekonomiyi daha da büyük bir çıkmazın içine sürüklemiştir (Soros, 1998:127). Temel sorunu ve bileşenlerini bir analizle ortaya koyan ve müdahaleci devlet anlayışı çerçevesinde toplam talebin artırılmasına yönelik politikalarla krizin aşılabileceğini ileri süren J. Maynard Keynes, klasik iktisadi düşüncenin ilkeleri çerçevesinde hareket eden hükümetlerin ve iktisatçıların depresyonu derinleştirdiğini iddia etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, kitlesel işsizliği ortadan kaldırmak yani dar anlamda tam istihdamı sağlamak hükümetlerin ekonomi politikalarının ana hedefi haline gelmiştir. Bu konuda, Keynesyen argüman, sürekli kitlesel işsizliği ortadan kaldırmak için politik olmanın yanında ekonomik ağırlıklı bir argüman olarak literatürde yerini almıştır. Keynesyen argüman, tam istihdam durumunda işçilerin elde ettikleri gelirlerin toplam talebi artıracaklarını ve bunun ekonomide uyarıcı bir etki yaratacaklarını ileri sürmüştür (Corry, 1986:215-217). Keynesyen düşüncenin toplam talebin artırılmasına yönelik önlemleri, kitlesel işsizliğin siyasal ve toplumsal olarak patlama noktasına geldiğine inanmalarından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de, Büyük Buhran sırasında yaşananlar da bunu göstermektedir.

Büyük Buhran'ın yarattığı sarsıntı, 1917 yılında Bolşevik ihtilaliyle kapitalizmden güdültülü biçimde ayrılan Sovyetler Birliği'nin bu krizden

Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası

etkilenmediğini de gözler önüne sermişti. Bilindiği Üzere, 1929-1936 arasında dünyanın büyük kısmı, özellikle liberal batı kapitalizmi büyük bir durgunluk içindeyken, Sovyet Sanayii üç kat büyümüştür. Bunun yanında ülkede işsizlik de yok denilecek düzeye gerilemişti. Bu kazanımlar, 1930-1935 yıllarında ideolojisi ne olursa olsun tüm araştırmacıları, Sovyet ekonomisini incelemeye yöneltmiştir (Gregory ve Stuart, 1995: 269-289).

Tablo 3. Seçilmiş Batı Ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nin Yıllık Büyüme Oranları

Seçilmiş Ülkeler	1923-1925	1925-1938
Fransa	2.1	0.4
Almanya	-0.5	3.6
Macaristan	-0.1	3.8
İtalya	0.7	1.1
İngiltere	-0.2	1.5
Sovyetler Birliği	-2.8	5.4
İsviçre	0.8	2.8
Amerika Birleşik Devletleri	2.1	0.4

Kaynak: Foreman-Peck, 1983:196

Araştırmacılar, Sovyet ekonomisinin gözle görülür ikelliği ve etkinsizliği ya da Stalin'in kolektifleştirme ve kitlesel baskı uygulamalarının keyfiligi ve vahşiliğiyle değil, daha çok SSCB'deki ekonomik yapıyla kendi ekonomik sistemlerini karşılaştırarak batıdaki ekonomik çöküşü ve batı kapitalizminin başarısızlığını incelemişlerdir. Bunun yanında, Sovyet sisteminin esasları ve bu sistemden neler öğrenileceği o dönem için önemli bir araştırma alanı olmuştur. Tablo 3'den de görüleceği üzere, 1913-1925 yılları arasında, Bolşevik İhtilali ve Birinci Dünya savaşı paralelinde gerek seçilmiş olan Avrupa Ülkelerinde gerekse Sovyetler Birliğinde büyüme oranı düşüktür. Ancak, ilgili dönemde büyük bir dönüşüm geçiren Sovyetler Birliği'nde gerçekleşen GSMH'deki büyüme oranı oldukça düşüktür. Belirtilen dönem içinde seçilen ülkeler içinde en iyi büyüme 2.1 ile ABD ve Fransa'da gerçekleşirken, en kötü büyüme oranı -2.8 ile Sovyetler Birliği'nde gerçekleştiği çizelgeden anlaşılmaktadır. 1925-1938 yılları arasında ise tam tersine en düşük büyüme hızları 0.4 ile Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleşirken (yukarıda ifade edilenleri doğrulayacak şekilde), en iyi büyüme oranı 5.4 ile Sovyetler Birliği'nde gerçekleşmiştir.

Yapılan çalışmalar ve incelemeler, Rusya'nın beş yıllık kalkınma planlarının, sistemin temel esasları olduğunu ortaya koymuş ve içinde bulunulan durgunluğun büyük ölçüde etkilediği ülkelerdeki sosyal demokrat partiler bu *plan ve planlama* anlayışını benimsemişler ve gündeme getirmişlerdir. Hatta, en seçkin ve saygın İngiliz kamu görevlilerinden ve düzenin savunucularından biri olan Sir Arthur Salter bile, ülke ve dünyanın içinde bulunduğu kısır döngüden kurtarmak için planlı bir ekonominin gerekliliğini kanıtlamak için *Recovery* başlıklı bir kitap yayınlamış ve İngiliz orta yolu olarak nitelendirilen düşünceye sahip kamu otoriteleri *Siyasi ve Ekonomik* denilen tarafsız bir düşünce üretim merkezi (think-tank) kurmuşlardır. Gelecekte başbakan olacak olan, Harold Macmillan gibi

muhafazakarlar dahi bizzat planlama anlayışının, o dönem için, sözcülüğünü yapmışlardır. Bunların yanında, İkinci Dünya Savaşı'nın baş aktörleri olan Naziler de bu fikri benimsemiş ve kendilerine mal etmişlerdir. O dönem için Hitler "dört yıllık plan" denilen bir planı yürürlüğe koymuşlardır (Hobsbawm, 1996: 117). Kısaca, bir anda durgunluğun atlatılmasında planlı ekonomi popülerlik kazanmıştır. Bu gelişme kendini ekonomi literatüründe de hissettirdi. Nitekim, o döneme kadar pek sıcak bakılmayan devlet müdahalesi, Keynes'in argümanında daha net görüleceği üzere önem kazanmıştır. İki savaş arası dönemde kapitalist sistemin iyi işlemediği görülmüştür.

3.4. Ekonomik ve Siyasi Olayların Güç Merkezleri Üzerindeki Etkisi

1929 Büyük Ekonomik Buhran'ın bu kadar şiddetlenmesindeki diğer bir neden, savaşın etkisiyle de güç dengelerinin değişmeye başlamış olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı bir anda, Amerika Birleşik Devletleri'ni dünyanın en büyük gücü haline getirmiştir (Fröbel vd, 1983:6). Bunda, savaş döneminde Amerika'nın, kısa süreli olarak katılsa da, savaşın uzağında kalması konusundaki kararlı tutumu etkili olmuştur. Bu yöntemle Amerika Birleşik Devletleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında ekonomisinin kesintiye uğramasına izin vermemiş ve bu savaktan kazançlı çıkmıştır (Isaak, 1991:83). Örneğin, 1929 yılına gelindiğinde dünya toplam çıktı düzeyinin %42'den fazlasını Amerika Birleşik Devletleri üretmekteydi. Özetle, Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra Amerika Birleşik Devletleri pek çok bakımdan uluslararası alanda dominant bir ekonomiye sahip olmuştur (Faulkner, 1960:583-599).

Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Amerika Birleşik Devletleri olmadan dünya ekonomik krizini açıklamak mümkün değildir. 1920'li yıllarda, her türlü gelişmeye rağmen, Amerika Birleşik Devletleri hem dünyanın önde gelen ihracatçısı hem de İngiltere'nin ardından önde gelen ithalatçı ulusuydu. Bu ülke tek başına en çok gelişmiş on beş ulusun tüm ihracat ürünlerinin yaklaşık %40'ını ithal etmekteydi. Bu oran, krizde Amerika'nın rolünü dolaylı yoldan açıklamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri Büyük Buhran'ın ortaya çıkışında belli bir rol üstlenmesine karşın, Buhran'ın kurbanı da olmuştur. Nitekim, 1929'dan 1939'a kadar geçen dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin ithalatında %70 oranında bir gerileme olurken, aynı oranda ihracatı da azalmıştır. Bu dönemde dünya ticareti 1/3 oranında daralırken, Amerika Birleşik Devletleri'nin ithalatı neredeyse çökme noktasına gelmiştir. Bu açıklamalar krizin daha çok siyasal ağırlıklı gelişmelerin Kıta Avrupa'sında geliştiği de göstermektedir. Ayrıca, Versailles Barış Konferansı'nın sonuçları gerek krizin gerekse İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasında önemli bir yer tuttuğunu belirtmekte yarar vardır.

3.5. Almanya'nın Güçlenmesi ve Nazi Ekonomisi

Birinci Dünya Savaşı sonunda Versailles Barış Konferansı'nı (1919) imzalayan Almanya, hem ulusal yeniden yapılanmayı sağlama hem de galip gelen güçlere savaş tazminatını ödeme yükümlülüğüne girmiştir. Almanya açısından bu gelişmeler her ne kadar bir ceza ise de, bazı siyaset bilimciler bunu

Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası

Alman milliyetçiliğine verilen bir armağan olarak nitelendirmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Hobsbawm, 1992).

Savaş sonrası dönemde, tazminatlar bitmek bilmeyen tartışmalara ve krizlere yol açmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, bu anlaşmazlıkların giderilmesinde o dönemde denge unsuru olmuştur. Amerika'nın bu görevi üstlenmesindeki sebeplerden biri olarak savaş döneminde ticaret nedeniyle Almanya'dan olan yüksek miktardaki alacaklarıdır. Bu nedendir ki, Amerika Birleşik Devletleri müttefikleri pek hoşnut kalmasa da Almanya'nın borçları ve bunların ödemesi konusunda sağlanması gereken kolaylıklar ve ödeme periyotları konusunda daha ılımlı davranılması gerektiğine işaret ederek, yeni öneriler gündeme getirmiştir. Bunlardan Dawes ve Young Planı en önemlileridir. 1924'te hazırlanan "Dawes Planı" Almanya'nın yıllık olarak ödeyeceği miktarı belirlerken (Carr, 1973 :82), 1929' da hazırlanan "Young Planı"nda bu ödeme planında değişiklikler yapılmıştır (Carr, 1973: 123).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Almanya'nın ödemek zorunda kaldığı bu tazminatlar ve ülkenin imarı için gerekli olan yatırımlar ülkenin ithalatının artmasına ve iç kaynaklarını en verimli şekilde kullanmasını gerektirmiştir. 1933 de Almanya'nın başına gelen Nasyolist Sosyalist partinin lideri Hitler bu amaçla Dört Yıllık Plan'la ekonominin yeniden yapılandırılması için büyük çaba harcamıştır (Overy, 1992:272-291). Büyük Buhran ve savaş tazminatlarının haksız olarak düşünülmesi ve sıfır toplamlı oyunda genel yargının Alman ulusu arasında yayılması bir anda Hitler ve yoldaşlarının görüşlerinin genel olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Almanya bu dönemden sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıç dönemine kadar iyi bir ekonomik gelişim gösterecektir. Ancak, savaş ekonomisi çerçevesindeki bu gelişim kamu harcamalarının genel ekonomi içerisindeki payını oldukça arttırmıştır. İzlenen bu politika geniş ölçekli savaş ve Alman Hegemonyasına yönelik hazırlıklar için gerekli adımlar olarak nitelendirilebilir (Schweitzer, 1943:322-323).

Büyük ölçekli krizlerin hem global hem de bölgesel olarak meydana geldiği düşünüldüğünde, kriz kaynaklı gelişmeler de diğer ülkeleri kolayca etkilemiştir. Bu etkileşim çoğunlukla sosyal çatışmalar şeklinde kendini göstermektedir (Hughes, 1995:527). Bu sosyal nitelikli çatışmaların en ileri safhası olarak savaşlar düşünüldüğünde, buhranın ve buhran döneminde Almanya'nın ödemek zorunda olduğu tazminatlarının global nitelikli bir sosyal krize yol açacağı bazı çevrelerce ileri sürülmüştür. Dış borçların, tazminatların ve krizin kamçılacağı milliyetçilik duyguları tüm dünyayı 1930'ların sonunda büyük bir sosyal çatışma içine yani savaşa sürüklemiştir (Overy, 274).

3.6. Büyük Buhran'ın Şiddetlenmesinde ABD'nin Rolü

Büyük Buhran'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde talebin yavaşlamasını önlemek amacıyla tüketimi artırmak ve krizi önlemek amacıyla aldığı önlemler krizi şiddetlendirmiştir. Bunun yanında, gayrimenkul alanında meydana gelen spekülasyonla ısınmadan etkilenen bankalar, hayalperest iyimserlerin ve finans dolandırıcılarının her zamanki yardımı sayesinde krizin boyutu daha da büyümüştür. Ekonomiyi bu kredi ısınması karşısında kırılgan hale getiren unsur,

tüketicilerin aldıkları kredileri geçinmelerini sağlayacak geleneksel tüketim mallarını satın almak yerine, dayanıklı tüketim mallarına yönelmeleri olarak belirtilmiştir. Tüm bu gelişmeler ilk bakışta, Amerika Birleşik Devletleri ile dünyanın geri kalan kısmı arasında bir gelişme asimetrisini ve buna bağlı uluslararası ekonomide çarpıcı ve büyüyen bir dengesizliği, daha genel bir ifadeyle varolan dengenin çözülmesi ve yeni bir dengenin kurulmasını göstermektedir. Bir takım çevreler bu geçiş döneminde dünya sisteminin işlemediğini öne sürmüşlerdir. Çünkü, 1914 'ten önce dünya dengesinin merkezinde yer alan İngiltere'nin aksine Amerika Birleşik Devletleri, dünyanın geri kalan kısmına fazla ihtiyaç duymamış ve yeni denge oluşumu, merkez kaymaları ve güçlü devletlerin savaş sonrası içine düştükleri borç krizi 1929 buhranında önemli bir yere sahiptir. Bu borç kısır döngüsü, dünya ekonomisinin uzun süreli büyümesini sağlamaya yönelik talep oluşumunu sağlayamamasına neden oldu. Bu beraberinde ücretlerde düşme ve işsizlik meydana getirmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Harrison, 1988).

Kriz genel hatlarıyla bu şekilde gelişmiş ve bunun da daha önceki dalgalanmalar gibi, kısa süreli olacağı, hatta orta vadeli bile olsa, er ya da geç sona ereceği düşünülmüştü. Buna karşın bu dalganın hem boyu hem de genişliği beklenildiği gibi kısa dönemde normale dönmemiştir. 1929'da başlayan kriz 1932 yılından sonra en şiddetli dönemini geçirdi. 1930'lu yılların sonunda Japonya ve İsveç'in üretim düzeylerini arttırmış ve durgun olan Alman ve İngiliz ekonomilerinde canlanma görülmüştür (Kaldor, 1945-1946:41-47). Ancak beklenen yükseliş gerçekleşmemiş ve dünya depresyon içinde kalmaya devam etmiştir. Bu durum hiç şüphesiz, Amerika' da daha büyük bir sonuç meydana getirecek şekilde kendini göstermiştir. O dönemin Başkanı Roosevelt durgunluktan kurtulmak için , "New Deal" politikasını uygulamaya sokmuştur (Gaibraith, 1975: 182-185). Bu politikanın temel ögesi, resesyona karşı bütçe açıkları veren ve devlet borçlarının büyümesine göz yummayan aktif bir maliye politikası olmuştur. Ancak bu politika uygulamada bekleneni vermemiştir. Çünkü, bu yeni düşünceler Roosevelt idaresince pek zayıf ve çekingen uygulandı. Nitekim, 1936-1940 arasında ne bütçe harcamaları ne de bütçe açıkları göze batan bir biçimde büyümemiştir. 1933'te %25 civarındaki işsizlik oranı 1937'de %14'e kadar düşmüştür. Ancak, bu başarı Keynesyen anti-konjonktürel politikaların hükümet tarafından bilinçli olarak uygulamasından ziyade, konjonktür dalgasının kendiliğinden genişlemesi fazından ileri gelmiştir. Dahası, 1937 yılı sonunda Amerika'nın yeniden resesyona yönelen bir konjonktür dalgası ile birlikte, işsizlik yeniden tırmanmaya başlamış ve %19'lara ulaşmıştır (Sweezy, 1983:7).

3.7 Krize Bağlı Olarak Değişen Hükümetler ve İdeolojik Eğilimler

Bunların yanında, Büyük Buhran hem siyaset hem de kamusal düşünceler üzerinde etki meydana getirmiştir. Nitekim, 1930-1931 yılları arasında 12 ülkenin 10'unda askeri darbeyle olmak üzere hükümet ve rejimler değişmiştir. Büyük Buhran bu değişim sürecinde Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Herbert Hoover gibi sağ partiler, Avustralya ve İngiltere'deki gibi sol partiler karşı

Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politigi

görüşteki partilere yerlerini bırakmıştır. Bu siyasi değişimler sonucunda Japonya (1931) ve Almanya (1933)'da ulusalcı, savaş yanlısı ve fiilen saldırgan partilerin zafer kazanmasına neden olmuştur. Bu gelişme, çoğu iktisat tarihçisi tarafından, Büyük Buhran'ın en uzun vadeli ve uğursuz sonucu olan İkinci Dünya Savaşı'nın kapılarını açtığı şeklinde yorumlanmıştır (Kegley ve Wittkoff, 1993:82).

1931-1933 arasında Buhran'ın en kötü döneminde, Batı Avrupa'da radikal sağın gücü hızla artarken, sol görülmemiş biçimde güç kaybetmişti. Solun bu şekilde zayıflaması, sadece komünist sınırlar içinde kalmamıştır. Örneğin, Hitler'in zaferiyle birlikte Alman Sosyal Demokrat Partisi tamamen ortadan kalkarken, Avusturya'da Sosyal Demokrat Parti dağılmıştır. Aynı şekilde, İngiliz İşçi Partisi 1931'de üyelerinin yarısını kaybetmiş ve 1913'e kıyasla büyük bir güç kaybetmiştir.

Avrupa'da krizin şiddetlendiği ve siyasi yapıların değiştiği dönemde, dünyanın diğer kesimlerinde durum biraz daha farklıydı. 1933-1945 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri başkanlığını yapan Roosevelt'in yönetiminde radikal bir "New Deal" deneyimi yaşanırken, Meksika'da Başkan Lazara yönetiminde Meksika Devrimi'nin dinamizmi olan tarım reformu yeniden canlandırılmaktaydı. Kanada da ise, krizin etkilerinin aşırı derecede hissedildiği kırsal kesimde güçlü sosyo-politik hareketler yükselmeye başladı. Avrupa'nın tersine Amerika'da ise sol eğilimler hız kazanmıştır (Hobsbawm, 1996: 128).

Dünyanın geniş sömürge kısmında, Büyük Buhran anti-empyrialist faaliyetlerde dikkat çekici bir artışa neden olmuştur. Bunun nedeni, kısmen sömürge ekonomilerinin bağımlı olduğu mal fiyatlarının çökmesi kısmen de bizzat metropol ülkelerin, Büyük Buhran'ın sömürgeleri üzerinde yarattığı tepkilere bakmaksızın, kendi tarım ve istihdam düzeylerini koruma konusundaki çabaları olmuştur. Buna paralel olarak Büyük Buhran sömürge dünyasının büyük bölümünde yerel düzeyde siyasal ve toplumsal hoşnutsuzluklara neden olmuştur (Albertini, 1983:88). Batı Afrika'dan Karaibler'e kadar toplumsal hoşnutsuzluklar belirginleşmeye başladı.

Birinci Dünya Savaşı ve özellikle Büyük Buhran gelişmekte olan ve sömürge ülkeler üzerinde farklı etkiler yaratmıştır. Aslında, Arjantin, Brezilya, Meksika ve Şili gibi Latin Amerika'nın önde gelen ülkelerinde kapitalist gelişme süreci XIX. yüzyıl sonlarında başlamıştı. Özellikle Arjantin bu konuda önde yer almaktaydı. Batı'dan gelen sermayenin gelişmekte olan bu ülkelere girmesi bu sürecin başlamasını sağlayan ana unsur olmuştur. Savaş döneminde, savaştan uzak kalan Latin Amerika başta olmak üzere bazı dominyon ve sömürgeler kazanç sağlamıştır. Savaşa giren ülkelerin besin maddesi, hammadde ve araç-gereç ihtiyacı bu bölgelere yönelik talebin artmasında ve hatta sanayinin başlamasında itici rol oynamıştır. Savaş döneminde elde edilen gelire bağlı olarak iç tasarruf hacminin genişlemesi bu yöreler için sanayinin finanse edilmesini olanaklı kılmıştır. Dış talebe dayalı birikim ve büyüme modelinin terk edilmesi için gerekli koşullar, 1929'da başlamıştır. Krize bağlı olarak dış ticarete beliren tıkanıklıklar bu ülkelerin büyük bölümünün ithalat kapasitesini önemli ölçüde daraltmıştır. Hatta bazı ülkelerde kapasite daralması %50'lere ulaşmıştır. Bu

gelişmeler, ülkeleri daha önce ithal edilen ürünleri ülke içinde üretmeye yöneltti. Nitekim, ithal ikameci sanayileşme politikalarının Türkiye ve Latin Amerika Ülkelerindeki temeli bu dönemde atılmıştır. 1929 kriziyle birlikte Latin Amerika ve Doğu Avrupa ülkelerinin depresyon ve dünya ticaret hacminin daralmasına bağlı olarak borç servislerini yerine getirmede ciddi sıkıntılarla karşılaştıkları görülmüştür. 1931 'de servis ödemelerini tamamen veya kısmen askıya alan Bolivya, Peru, Şili ve Uruguay'a, 1932 'de Kolombiya ve 1933'de Arjantin ve Küba eklenmiştir. Latin Amerika ülkelerinde kamu gelirlerinin ve ihracat gelirlerinin ciddi biçimde düşmesi ve borç yükünün hafifletilmesi sonucunda mali baskı giderek şiddetlendi. Bu ülkelerde dış borç servisinin kamu gelirlerinin ortalama olarak üçte birine eşit olduğu, hatta 1931'de Bolivya'da asıl oran %72.7'ye ulaştığı saptanmıştır (Sönmez, 1998:82-83)

Tablo 4'teki göstergelere göre, borç servisinin ihracat gelirlerine oranının 1930'dan itibaren ciddi bir artış göstermiştir. Bunun en önemli nedeni, söz konusu ülkelerin ihraç ettikleri ürünlerin fiyatlarındaki düşüştür. Bunun yanında, krizin etkisiyle ülkelerin içe kapanmasına bağlı olarak dünya ticaret hacmindeki daralma da önemli bir etkidir (Avromovic, 1958:194).

1930'lu yılların başlarında az gelişmiş ülkelerin dış borç servislerini yerine getirememelerinde belirleyici olan ana etkenler dünya ticaret hacmindeki hızlı daralma, ihraç edilen ürünlerin fiyatlarındaki hızlı düşme ve döviz rezervlerinin çok yetersiz olmasıdır. İki savaş arası dönemde özellikle 1929 krizinden sonra ithal ikameci ve korumacı politikaların uygulamaya konulması bu ülkelerde dış borçlanmanın büyük ölçüde hızını kesmiş ve dış borç stoku azalmıştır. Bununla birlikte bazı Latin Amerika ülkeleri özel ve kamusal kaynaklardan borçlanmayı sürdürmüş, ancak borçlanmanın ana eksenini esas olarak sömürgelere kaydırmıştır. Bu dönem'de sömürge ekonomilerinin oluşturulması doğrultusunda, belirtilen yöreler ağır borç yükü altına sokulmuştur. Gerek kamusal gerekse özel ödünç vermeler sömürgelerdeki sermaye birikiminin çok önemli kaynaklarını oluşturmuştur. Sömürgelerin merkez ülkelerinin pazarı ve öncelikli madde kaynağına dönüştürülmesinde dış borç verme mekanizması etkin bir araç olarak kullanılmıştır (Sönmez, 1998:84)

Tablo 4. Latin Amerika Ülkelerinin 1930'ların Başındaki Borç Servisleri

Ülkeler	Borç Servisi/GSMH (%)			
	1930	1931	1932	1933
Arjantin	18,2	22,5	27,6	30,2
Bolivya	13,5	24,5	50,0	30,2
Brezilya	23,5	28,4	41,0	45,1
Şili	18,0	32,9	102,6	81,9
Küba	14,0	15,6	21,8	29,6
Peru	9,5	16,3	21,4	21,7
Uruguay	9,7	22,4	36,3	31,3

Kaynak: Avromovic, 1958:194.

3.8. Büyük Buhran'ın Güçlendirdiği Ve XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğini Etkileyen Anlayışlar

Büyük Buhran'ın hem küreselliğini hem de etkisinin derinliğini uzun dönemler itibarıyla hissettirmesinin nedeni, Japonya'dan İrlanda'ya, İsveç'ten Arjantin'e, Yeni Zelanda'dan Mısır'a kadar geniş bir alanda ürettiği evrensel siyasal karışıklıklardır. Nitekim krizin yarattığı etkinin derinliği sadece kısa vadeli siyasal değişimleri değil, XIX. yüzyılın ekonomi ve sosyal anlayışının yeniden düzenlenmesi konusundaki beklentileri de olumsuz etkilemiştir. Bu gelişmeler kriz döneminin yıkımlarını gidermek ve 1913 dünya refah düzeyine dönme konusunda bir imkansızlığı da ifade etmektedir.

Bunlara paralel olarak Büyük Buhran döneminde liberal anlayış büyük yara almış ve dünyada ekonomik-politik hegemonya için birbiriyle yarışan üç anlayış ortaya çıkmıştır. Bunların ilki Marksist komünizmdi. Bu anlayış gücünü, 1938'de Amerikan Ekonomi Birliği'nin de kabul ettiği Sovyetler Birliği Planlı ekonomisinin krizden en az yara ile kurtulmasından almıştır. Bu nedenle, kriz döneminde başarılı olan bu sisteme doğru dünya ekonomilerinde bir hareketlenme olmaya başlamıştır. Serbest piyasaların optimallğine olan inancını kaybeden ve komünist olmayan işçi hareketlerinin ılımlı sosyal demokratlıkla birleşerek meydana getirilen kapitalizmin yeni versiyonu ikinci anlayışı oluşturmuştur. Bu anlayış, müdahaleci devlet anlayışı olarak da tanımlanmaktadır. Ancak, 1938 yılı itibarıyla bu anlayış, Büyük Buhran sona erdiğinde böyle bir durumun bir daha olmasına izin verilmemesi ve en iyi durumda bile klasik serbest piyasa liberalizminin bariz başarısızlığından kaynaklanan deneyime bir hazırlık anlamında bilinçli bir program ya da bir siyasi alternatif değildi. Üçüncü anlayış ise faşizmdi. Büyük Buhran faşizmi bir anda dünya hareketine dahası dünya için bir tehlikeye dönüştürmüştür. Faşizmin Alman versiyonu olan "Nasyonal Sosyalizm" hem 1880'lerden beri uluslararası geleneksel haline gelen neoklasik ekonomik liberalizm teorilerine düşman olmuş ve ne olursa olsun toplumun işsiz kalmaması yönünde hareket etmiştir. Büyük Buhran ile başa çıkma konusunda diğer anlayışlara göre, daha hızlı ve başarılı sonuçlar alınmış olması korumacılık temelinde milliyetçilik duygularının artmasına neden olmuştur. 1933 yılıyla birlikte Hitler'in güç kazanması, dünya güç dengelerinin oluşumu ve değişimi konusunda yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1938-1944 arasında yoğun olarak kendini hissettiren Amerikan hegemonyası döneminde bile Alman ekonomik ve askeri gücündeki artış bunun bir göstergesidir. Bu gelişmeler, öncelikle, Avrupa hızlı bir silahlanma sürecine sokmuş, bu sürecin ardından ise 1939'da İkinci Dünya Savaşı başlamış ve dünya güçlerinin büyük bir mücadelenin içine girmesine neden olmuştur (Kennedy, 1994:348-349).

4. SONUÇ

1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle beklenildiği gibi 1913 refah dönemine dönülemedi. Bu dönemde talep eksikliği, ücretlerin düşüklüğü ve işsizlik oranlarının yüksekliği, 1918-1929 arası ekonomik göstergelerin bozulmasına ve buna bağlı olarak merkez kaymalarına neden olmuştur. 1929

yılında kendini hissettiren Büyük Buhrandan kurtulmak için yapılan faaliyetler, Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan anlaşmalar çerçevesinde dünya ülkelerinin altına girdiği büyük borç ve savaş tazminatlarının dünyada uyandırdığı milliyetçilik akımları dünyayı daha büyük bir felakete sürüklemiştir.

1918-1945 arasındaki Felaket çağı adına yakışır bir şekilde iki dünya savaşı ve büyük bir ekonomik krizi kapsamaktadır. Bu periyotta dünya güç merkezi önce İngiltere'den Amerika'ya kaymıştır. 1929 Büyük Buhran'ı ise, dünya ekonomileriyle birlikte dünya siyasi ve sosyal dengelerini sarsmış ve yeni denge merkezikleri oluşturmuştur. Büyük Buhran'ın dünya siyasi tarihine bıraktığı en büyük hediye olan milliyetçilik hareketleri, 1932'de Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada hızlı bir silahlanma savaşının başlamasına neden olmuştur. Bu süreç 1939 İkinci Dünya Savaşı'nın hazırlık aşaması olarak tanımlanmaktadır. Bu nedendir ki, belirtilen yaklaşık 25 yıllık bir zaman periyodunu kapsayan dönem dünya sosyal-siyasi ve ekonomik dengelerinin belirlenmesi ve XXI. yüzyıl dünya dengelerinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKLAR

- AVROMOVIC D.(1958), **Dept-Servicing Capacity end Postwar Growth in International Indebtness**, John Hopkins University, Baltimore.
- ALBERTINI J. M. (1983), **Ekonomik Sistemler** (Çev. Cafer UNAY), Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- CARR E. H.(1973), **International Relations Between The Two World Wars: 1919-1939**, The Macmillan Press Ltd., Great Britain.'
- CONKLIN John G.(1995), **"From GA TT to The World Trade Organization: Prospects for a Rule-Integrity Regime"**, (eds. C. Roe Goddard, John T. Pässe-Smith, John Conklin), **International Political Economy: State Market Relations in The Global Order**, Lynne Rienner Publishers, USA.
- CORRY B. (1986), **"Keynes's Economics: Revolution in Economic Theory or in Economic Policy"**, (Ed. R.D.C. Black), **Ideas In Economics**, Totowa: Barnes and Nomle Books. .
- DAVIS J. S. (1975), **The World Between The Wars 1919-1939: An Economist's View**, John Hopkins University Press, London.
- EDGE David and LINTNER Valerio (1996), **Contemporary Europe: Economics, Politics and Society**, Prentice Hal, Great Britain.
- FAULKNER Harold (1960), **American Economic History**, Eighth Edition,Harper&Row, Publishers, 1960, New York.
- FLORA Peter (1978), **State, Economy and Society in Western Europe 1815-1975: A Data Handbook in Two Volumes**, Chicago.
- FOREMAN - PECK James (1983), **A History of The World Economy:International Economic Relation Since 1850**, Harvester Wheatsheaf, GreatBritain.
- FROBEL Folker vd. (1983), **Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar**, (Çev. Orhan Esen vd.), Belge Yayınları, İstanbul.

- GAIBRAITH John Kenneth (1975), **The Great Crash 1929**, Penguin Books, Great Britain.
- GREGORY Paul R. and STUART Robert C. (1995), **Comparative Economic Systems**, Fifth Edition Houghton Mifflin Company, USA.
- HIRST Paul and THOMPSON Grahame (1998), **Küreselleşme Sorgulanıyor**, (Çevirenler: Elif YÜCEL ve Çağla ERDEM), Dost Kitabevi.
- HARRISON Mark (1988), "Resource Mobilization for World War II: The USA, UK, USSR AND Germany, 1938-1945", **The Economic History Review**, New Series, Vol. 41, No.2.
- HOBSBAWM Eric (1996), **Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılikler çağı**, (Çev.Yavuz ALOGAN), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- HOBSBAWM Eric (1992), **Nationals and Nationalism Since 1780**, Cambridge University Press, Cambridge.
- HUGHES Barry B. (1995), "The Future of The Global Political Economy", (eds. C. Roe Goddard, John T. Passe-Smith, John Conklin), **International Political Economy: State Market Relations in The Global Order**, Lynne Rienne Publishers, USA.
- ISAAK Robert (1991), **International Political Economy: Managing World Economic Change**, Prentice-Hall International Editions, New Jersey.
- KALDOR Nicholas (1945-1946), "The German War Economy", **The Review of Economic Studies**, Vol. 13, No.1
- KEGLEY Charles W. And WITTKOFF Eugene R. (1993), **World Politics: Trend and Transformation**, Fourth Edition, The Macmillan Press Ltd., New York.
- KENNEDY Paul (1994), **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri: 1500'den 2000'e Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar**, (Çev. Birtane KARANAKÇI), 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- MUNDELL R. A. (1981), "International Trade and Factor Mobility", (ed. J. N.Bhaagwati), **International Trade: Selected Reading**, Cambridge, MIT Press.
- OVERY, R. J. (1992), "Hitler's War and the German Economy: A Reinterpretation", **Economic History Review**, Vol 35, No.2.
- ROSTOW Walt W. (1978), **The World Economy: History and Prospect**, Austin.
- SCHWEITZER Arthur (1943), "The Role of Foreign Trade in the Nazi War Economy", **The Journal of Political Economy**, Vol. 51, No.4.
- SOROS George (1998), **The Crisis of Global Capitalism**, Public Affairs, USA.
- SÖNMEZ Sinan (1998), **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, İmge Kitabevi, Ankara.
- STEWART Michael (1980), **Keynes Devrimi**, (Çev. A. Baltacıgil), Minnetoğlu Yayınları, İstanbul.

- SWEEYZ Paul M. (1983), "**ABD'de Ekonomik Kriz**", (Çev. Kemal Çakman), Dünya Ekonomisinde Bunalım, Basım Yayım ve Dağıtım AŞ.
- THUROW Lester (1995), "A New Economic Game", (eds. C. Roe Goddard, John T. Passe-Smith, John Conklin), **International Political Economy: State Market Relations in The Global Order**, Lynne Rienner Publishers, USA.